

SÆT FOKUS PÅ SPROG I FAGUNDERVISNINGEN

INGE VOIGT, TOSPROGSKONSULENT I FREDERIKSBERG KOMMUNE. ANITA MAY RINTZA FRYD, DSA-LÆRER OG LÆSEVEJLEDER, SØNDERMARKSKOLEN. LIS VIBEKE TANGHØJ, DSA-LÆRER OG DSA-VEJLEDER, SØNDERMARKSKOLEN. RIKKE AASTED JACOBSEN, DSA-LÆRER OG DSA-VEJLEDER, SKOLEN VED BÜLOWSVEJ

Søndermarkskolen og Skolen ved Bülowvej på Frederiksberg arbejder målrettet på at styrke flersprogede elevers sproglige og faglige udvikling i alle fag. Sproget må ikke være en hindring for faglig læring.

Frederiksberg Kommune har altid haft målet om, at skolernes elever skal blive så dygtige, som de kan, og at der skal støttes op om de elever, der har behov for det. I forhold til flersprogede elever er der blevet arbejdet målrettet på, at de får muligheden for at udvikle deres sproglige kompetence, så de kan opnå større faglighed.

Denne artikel beskriver to skolars arbejde og samarbejde omkring implementeringen af den sproglige dimension i fagundervisningen. Fokuseringen på at få dansk som andetsprog ind i fagene har betydet, at lærerne har fået indsigt i sprogudvikling. Samtidig har det været nødvendigt, at der blev udviklet konkrete didaktiske værktøjer.

Frederiksberg Kommune har sat flere indsatser i gang for at styrke flersprogede elevers læring. Kommunens tosprogskonsulent, Inge Voigt, har siden 2002 i samarbejde med skolerne arbejdet målrettet på, at alle flersprogede elever får større udbytte af undervisningen for derved at kunne præstere bedre. Det er blevet gjort ved at videreuddanne skolernes fagpersoner og ved at fokusere på flersprogede elevers sprogudvikling relateret til fagene, så eleverne kan udvikle deres sproglige og faglige kompetencer samtidigt. Dette for at sikre, at flersprogede elever er i stand til at læse fagenes tekster med forståelse og kunne fortælle, berette, argumentere m.m. i både tale og på skrift.

I 2009/10 blev kurset "Tidlig læsehjælp for flersprogede elever" oprettet. 30 lærere med særlig interesse

for og viden om undervisning af tosprogede elever og/eller viden om læsning og læseundervisning blev uddannet, så de kunne undervise i Tidlig Læsehjælp (Reading Recovery) på deres skole. I uddannelsen blev der lagt særlig vægt på læseforståelsen, og der blev i programmet arbejdet aktivt med den. Det betød, at de flersprogede elever, som modtog denne tidlige læsehjælp, fik fokus på og træning i læsningens elementer – afkodning og forståelse – samtidig med, at der var fokus på dansk som andetsprog.

Derudover blev der arbejdet systematisk med indsatser som at sprogvurdere flersprogede elever, og mange DSA-lærere fra skolerne blev videreuddannet, så de kunne sprogvurdere og udarbejde intersprogsanalyser. Koordinatorerne fra Frederiksbergs 10 skoler tog sammen med tosprogskonsulenten et pædagogisk diplom som DSA-vejledere. Tosprogskonsulentens koordinering af de 10 DSA-vejlederes arbejde understøtter stadig et uvurderligt samarbejde, hvor videndeling er til gensidig inspiration på tværs af skolerne.

Siden 2009 har Frederiksberg Kommune samarbejdet med Undervisningsministeriets Tosprogstaskforce (nu kaldet Tosprogsindsatsen). Indsatsen var i starten målrettet fem af kommunens skoler, og det overordnede mål var at mindske karaktergabene mellem flersprogede og etsprogede elever. I dag er samarbejdet med Undervisningsministeriets Tosprogsindsats koncentreret til deltagelse af to af skolerne: Søndermarkskolen og Skolen ved Bülowvej. Det er eksempler og erfaringer fra indsatser på disse to skoler, som artiklen beskriver nedenfor.

Alle lærere er sproglærere

Lis Vibeke Tanghøj, DSA-lærer og DSA-vejleder og Anita May Rintza Fryd DSA-lærer og Læsevejleder på

Søndermarksskolen samarbejder med Tosprogsindsatsen om en sproglig indsats i alle fag. De sidste to år har indsatsen været koncentreret omkring dansk og matematik på skolens mellemtrin.

På Søndermarksskolen har der altid været fokus på at tilrettelægge en kvalificeret og målrettet DSA-undervisning for flersprogede elever. De sidste par år har vores fokus imidlertid i lige så høj grad været rettet mod kompetenceudvikling og vejledning af faglærerne i deres undervisning af flersprogede elever. Dette set i lyset af, at det ikke handler om de flersprogede elevers utilstrækkelige færdigheder, men derimod mere om den pædagogik, som bliver praktiseret. Lærerne må tilrettelægge undervisning, der gør, at sproget ikke er den barriere, der hindrer elevens faglige læring. Derfor er det vigtigt, at alle faglærere har fokus på sprog og dagligt bygger bro fra hverdagsprog til fagsprog. I 2009 besluttede skolen derfor, i samarbejde med Skolen ved Bülowsvej, at uddanne alle faglærerne i andetsprogpædagogik og -didaktik gennem uddannelsesforløbet 'Sprog og fag' udbudt af Professionshøjskolen UCC.

Ledelsen på Søndermarksskolen inviterede alle faglærerne til et kickoff-møde, hvor de fortalte, at de ønskede, at vores flersprogede elever fik mulighed for at hæve deres faglige niveau. Den vigtigste forandring var, at alle faglærerne også blev sproglærere, så de kunne understøtte en sådan proces. Lige siden har skolen arbejdet med at have fokus på sprog i undervisningen og på at få DSA implementeret i alle fag som dimension. Skolen er opmærksom på, at lærerne skal understøttes og vejledes fra udelukkende at opfatte sig selv som faglærere til også at opfatte sig selv som sproglærere. Derfor har skolen valgt ikke bare at uddanne lærerne i 'Sprog og fag', men også uddanne dem i at kunne anvende arbejdsformer som Cooperative Learning, Udeskole, Logbog, Portfolio, Læringsmålstyret undervisning – alle elementer, som understøtter elevernes sproglige udvikling og faglige læring.

Vi arbejder vedvarende på at understøtte og udvikle en forandringsproces af skolens DSA-undervisning med fokus på faglærernes implementering af synlige sproglige og faglige læringsmål samt fokus på elevernes læringsudbytte og lærernes evaluering og feedback herpå. For at opnå denne forandring har det været nødvendigt at arbejde på at udvikle en fælles sprogpædagogik på skolen. Derfor har vi sat fokus på systematik, struktur og rutiner.

Ny sprogpædagogik

I en spørgeskemaundersøgelse¹ blandt lærerne fandt vi ud af, at lærerne efter deres uddannelse i 'Sprog og fag' kender mange andetsprogpædagogiske begreber i forhold til undervisning af flersprogede elever, men langt fra alle lærere inddrager DSA som dimension i deres undervisning. Vi blev dermed opmærksomme på, at der er et stykke vej fra teori til praksis. I praksis mødte vi ofte den reaktion fra lærerne, at de ikke mente, at de havde tid til at fokusere på sproget fx i matematik og fysik. Sproget blev betragtet som noget sekundært. Vi oplevede, at lærerne havde brug for at vide, hvordan de kunne arbejde systematisk med sprog i fagundervisningen, og de havde brug for at vide, at forberedelse af undervisning også kræver forberedelse af sproglige aktiviteter.

Vi oplevede, at lærerne havde brug for at vide, hvordan de kunne arbejde systematisk med sprog i fagundervisningen, og de havde brug for at vide, at forberedelse af undervisning også kræver forberedelse af sproglige aktiviteter.

På det grundlag udviklede vi derfor nogle didaktiske modeller: 'FKO' og '5-trinsraketten', som er lærernes og elevernes værktøjer, der sikrer, at fokus er rettet mod sprog, læringsmål og evaluering – alle vigtige elementer i forhold til at løfte elevernes læringsudbytte. Modellerne er udviklet ud fra vores teoretiske og praktiske viden indenfor DSA og sprogtilegnelse og med inspiration fra bl.a. Bodil Nielsen (Nielsen, 2013), Pauline Gibbons' (Gibbons, 2009) og Ruth Mulvads (Mulvad, 2011) praksiseksempler.

'FKO' og '5-trinsraketten' er konkrete didaktiske redskaber med fokus på sprog, læringsmål og evaluering. Det overordnede mål med disse didaktiske modeller er at bygge bro mellem hverdagsprog og fagsprog. Begge modeller skal ses som redskaber, så lærerne får fokus på DSA og synlig læring og får opbygget en mere struktureret sprogundervisning på skolen med systematik og rutiner.

'FKO' – et didaktisk redskab

Den ene model, 'FKO', er en initialforkortelse af Forforståelse, Kommunikation, Oplevelser. Det er tre vigtige områder, specielt for vores flersprogede elever, som må tænkes ind i enhver undervisningsplanlæg-

ning. Modellen er tænkt som en "DSA-husker", når lærerne planlægger undervisning for en periode, for et emne eller i forhold til årsplanlægningen med fokus på sprog og læring.

Forforståelse: Undervisningen bliver meningsfuld og øger læringen, hvis den tager afsæt i elevens forforståelse. Samtidig er det vigtigt at opbygge en fælles forforståelse sammen med eleverne. Det giver grundlag for læring, og elevernes umiddelbare sproglige og kognitive kompetencer kommer i spil. Ydermere stiller den fælles forforståelse eleverne mere lige i det faglige udgangspunkt. Elevens paratviden får på den måde ikke helt så stor indflydelse på, om eleven får faglig succes eller ej.

Kommunikation: Læreren må planlægge både receptive og produktive sprogsituationer, så eleverne hele tiden udfordres kommunikativt. Læreren må tage aktivt del i elevens læringsproces ved at planlægge strukturerede lærer-elev-interaktioner med en høj grad af stilladsering. Lærerne bliver derved

mere fokuserede på elevens læring. Ved lærerens stilladsering og mediering mellem hverdagsprog og fagsprog bliver eleverne aktivt medkonstruerende i opbygningen af egen læring. De lærer sprog, lærer gennem sprog og får metasproglig bevidsthed. De evaluerer egne resultater og bliver inddraget omkring ønsker til ny viden på denne baggrund. Det er dog vigtigt, at lærerne ikke planlægger Cooperative Learning-strukturer (CL-strukturer) i klassen og tror, at eleverne blot ved at være kommunikative udvikler sprog. Andetsprogstilegnelse er ikke en osmotisk proces (Laursen, 2008), hvor sprog udvikler sig af sig selv. Sprogudviklende aktiviteter skal nøje planlægges.

”Andetsprogstilegnelse er ikke en osmotisk proces (Laursen, 2008), hvor sprog udvikler sig af sig selv. Sprogudviklende aktiviteter skal nøje planlægges.

Oplevelser: Klassens fællesoplevelser giver ud fra talesprogsnære handlinger grundlag for fælles viden. Lærerne skal være visuelle, og klasselokalet skal vise, hvad der arbejdes med i form af billeder, skrift osv. Der arbejdes i forvejen med Udeskole på skolen, så det er oplagt at vejlede lærerne nærmere i, hvordan de kan planlægge og aktivere sprogudviklende udeundervisning med en logbog i lommen. Logbogen² er et vigtigt redskab til notater, der fastholder tanker på stedet til senere dialog og det videre arbejde i klassen. Det omgivende samfund hentes ind i klasseværelset til sproglig og faglig bearbejdning.

'5-trinsraketten'

Den anden didaktiske model, '5-trinsraketten', har ligeledes fokus på sprog og læring og er et redskab, der sætter struktur på en lektion, så der er systematik og rutiner i lektionerne.

5-trinsraketten:

- Læringsmål
- Repetition
- Forforståelse
- Ordniveau
- Evaluering

Første trin i 5-trinsraketten betyder, at læreren skriver *tydelige læringsmål* (Hattie, 2013) for lektionen op på tavlen, så det er synligt for både læreren og eleverne, hvad det nye er, som eleverne skal lære. Andet trin er at *repetere* tidligere indlært stof. Det er vigtigt at trække tråde fra foregående undervisningstimer og fra det stof, som eleverne er ved at øve. Det hjælper eleverne med at rodfæste undervisningen fra tidligere oplevelser. Tredje trin er arbejdet med elevernes *forforståelse*. Undervisningen bliver meningsfuld, og det øger læringen, hvis den tager afsæt i elevernes forforståelse. Fjerde trin er arbejdet på ordniveau. Her fokuseres der på ord fra undervisningen. Eleverne skal

arbejde med ordenes betydning både i bredden og dybden (Ryden, 2009). Det drejer sig om at få et større ordkendskab – fagfaglige ord, førfaglige ord, morfembevidsthed mv. Femte trin er evaluering. I slutningen af hver lektion bruger eleverne et par minutter på at evaluere, hvad de har lært. Eleverne formulerer sig produktivt ved fx at skrive i deres logbog om det nye faglige. Dette sikrer, at eleverne reflekterer over den nye læring. Elevernes vej til læring er aktiv og rodfæstes ved skrivning.

Skriftlig evaluering styrker elevens refleksion, elevens selv vurdering af eget arbejde i forhold til de opstillede mål samt dokumentation af, hvad eleven har lært. Eleverne bliver herved medreflekterende i forhold til deres egen læringsproces (Dysthe, 2001). Lærerne får mulighed for at få indblik i elevernes læring og give feedback ved hjælp af logbøgerne. Samtidig får de feedback på egen undervisning. Med et øget fokus på sprog og skriftlighed i lektionerne er der evidens for, at flersprogede elever, og i høj grad også andre sprogligt udfordrede elever, profiterer af at skrive sig til mere viden.

Det er vigtigt, at lærerne har viden om, hvad fx skrivning kan bidrage med i deres fag, og dermed også hvad skrivning bidrager med til deres elevers læreprocesser.

Lærerne må eksplicit forklare, hvad idéen eller formålet med skriveopgaven er, når de sætter skriveaktiviteter som fx evaluering i gang. Skriveformål og præcise skriveordrer skal være en tydelig del af undervisningen. Det skal ligeledes være tydeligt for eleverne, at der er forskel på at skrive i fx dansk og matematik – i forskellige domæner. Hvert fag har deres eget sprog – deres eget register. Det at lære et fag er også at lære fagets sprogbrug, tekstformer og tekstnormer og at tydeliggøre hvilke forventninger og kriterier, der er til fx skrivningen i faget (Graham og Perin, 2007).

Vi oplever, at der ofte gives mundtlige instruktioner, og for nogle elever er det utydeligt, hvad det er, de skal lære af undervisningen. Vi har derfor forsøgt at tydeliggøre, hvordan lærerne i højere grad kan modellere og demonstrere for eleverne, hvad der skal læres. Et sådant arbejde indebærer bl.a. skrivning på tavle, modellering af tekster for eleverne, brug af modeltekster og i det hele taget undervisningsformer, som tydeliggør forventningerne til eleverne.

Vi oplever nu, at eleverne skriver mere i timerne. Lærerne tydeliggør i højere grad for eleverne, hvad

de skal lære, hvad der forventes af dem, og hvordan opgaverne skal skrives. Eleverne kan finde hjælp på tavlen, hvis de bliver i tvivl om, hvad de skal, og hvordan de skal gribe en stillet opgaven an. Eleverne får skrevet hver dag. De udarbejder fokusord, tager noter, løser små opgaver og reflekterer over det lærte. Eleverne har dermed "gemt" det lærte, og de har mulighed for at vende tilbage til det igen.

Faglærerne på Søndermarkskolen har i det hele taget fået mere fokus på sproget i undervisningen og er begyndt at arbejde mere systematisk med sprog. De ved, at forberedelse af undervisning med tydelige læringsmål også altid skal rumme sproglige læringsmål. Lærerne er også klar over, at de må tydeliggøre fagenes domæner og fagenes registre, ligesom de er bevidste om, at alle har ansvar for elevernes sproglige udvikling, så det faglige niveau samtidig kan øges. Vi er stadigvæk på vej i vores bestræbelser på at udvikle god undervisning, så alle elever får et læringsudbytte, og lærernes arbejde har de seneste år vist tydelig effekt på de flersprogede elevers afgangsprøver.

Fokus på de praktisk-musiske fag

Rikke Aasted Jacobsen, dansk som andetsproglærer og vejleder på Skolen ved Bülowsvej, samarbejder med Tosprogsindsatsen om en sproglig indsats i de praktisk-musiske fag på skolens mellemtrin.

På Skolen ved Bülowsvej har vi valgt at fokusere på en indsats i de praktisk-musiske fag på mellemtrinnet. Vi har været optaget af, hvilke muligheder disse fag giver i forhold til høj faglighed og sprogudvikling, og om vi kan få erfaringer herfra, som kan bruges i den øvrige undervisning i alle fag. Vi ved, at styrkerne ved de praktisk-musiske fag er, at de kan rumme rig mulighed for hypotesedannelse, sprogforhandlinger, og at fagene har en meget konkret tilgang, hvor det, der undervises i, ofte opleves med alle sanser. Samtidig havde vi en hypotese om, at man i de praktisk-musiske fag ikke altid arbejder lige så systematiseret med skriftlighed, som man gør i flere af de andre fag. Vi var nysgerrige efter at undersøge, om der arbejdes med fagenes sproglige registre og aktive anvendelse af ordforråd, hvor eleverne selv konstruerer sprog og beskriver processer.

Samarbejde med Søndermarkskolen

I samarbejdet mellem de to skoler aftalte vi et fælles fokus på 5-trinsraketten. Da Søndermarkskolen havde gode erfaringer med at implementere 5-trinsraketten

hos faglærerne som et konkret andetsprogsdidaktisk redskab, blev det aftalt, at de to vejledere fra Søndermarksskolen skulle holde et oplæg på Skolen ved Bülowsvej om implementering af denne didaktiske model først til DSA-teamet og dernæst til lærere i de praktisk-musiske fag.

Der er dog behov for, at der bliver sat fokus på skriftligheden i faget, og på hvordan skrivningen kan øge elevernes læringsudbytte.

Gennem observationer og sparring med DSA-vejlederen bliver det, som lærerne allerede gør og lykkes med i den praktisk-musiske undervisning, tydeliggjort. Der er stort fokus på forforståelse, konkretiseringer, repetition og ordniveau i starten af undervisningen. Der er dog behov for, at der bliver sat fokus på skriftligheden i faget, og på hvordan skrivningen kan øge elevernes læringsudbytte.

Processer i madkundskab

I madkundskab har en lærer været optaget af, hvordan man kan arbejde med skriftlighed i faget. Læreren konstruerede derfor et procesark, som skulle være et systematisk redskab til at arbejde med skriftlighed og procesord ved hver undervisningsgang³.

Eleverne får fra timens start udleveret deres ark "Proces til madkundskab", som skal fungere som omdrejningspunkt for resten af timen. Når dagens opskrifter, råvarer og brug af redskaber er gennemgået, er det elevernes opgave i grupper at planlægge, hvordan resten af timen skal forløbe, og hvem der har hvilke opgaver. Dette nedskrives på procesarket, som har følgende hjælpetekst til eleverne: *Hvad skal vi lave? Hvordan skal vi lave det? Hvor skal vi lave det? Hvornår skal vi lave hvad?*

Efter hvert spørgsmål er der støttespørgsmål om, hvordan punktet bedst muligt planlægges, og hvad der skal tales om, således at et færdigudfyldt ark indeholder en meget præcis og detaljeret plan for, hvad den enkelte elev skal. Derudover skal arket sikre, at alle gruppemedlemmer har nærlæst opskrifterne og bearbejdet dem for vigtige sproglige informationer.

På arket er der gjort plads til nye og ukendte ord, som typisk udfyldes i starten af timen, efterhånden som eleverne ser råvarer og redskaber samt taler om procesordene i opskrifterne.

Målet med procesarket er at tydeliggøre, hvad den enkelte elev skal: Man tydeliggør fagets tilgang og arbejdsform, eksempelvis hvordan en opskrift læses, og den enkelte elevs opgaver tydeliggøres med en udfyldt manual, således at man højner elevernes muligheder for at klare sig godt i faget. Der er et eksplicit fokus på fagets sproglige register. Det er vigtigt at tydeliggøre et fags sproglige register i sprogudviklingen, som i madkundskab er knyttet til processer i opskrifter (verber i bydeform): hak, snit, rør mv. Det er afgørende med det eksplicite fokus på sproget, som i madkundskab er de aktive verber, som skaber processen i opskriften. Med procesarket tydeliggøres disse ord under punktet: *Hvordan skal vi lave det?* Det forudsætter selvfølgelig, at der er undervist i ordenes betydning, brug og virkning forinden.

Denne arbejdsform sikrer et systematisk arbejde med skriftlighed. Sprog skal læres gennem at have samtlige grundlæggende færdigheder i fokus: lytte, tale, læse og skrive. Under udarbejdelsen – og det efterfølgende brug – af procesarket udfordres eleverne til at dykke ned i opskrifterne og være på jagt efter procesord, læse opskriften grundigt samt have sproglige forhandlinger om, hvorledes opskrifterne skal gribes an og i hvilken rækkefølge. Eleverne lærer at forstå og anvende arket som et styrende arbejdsredskab i forhold til at arbejde med udvikling af fagsproget.

Evaluering

Procesarket anvendes også som et evalueringsredskab. I udarbejdelsen af og den efterfølgende brug af procesarket får læreren et mere systematiseret overblik over elevernes *ordniveau*. Læreren følger elevernes beherskelse af et varieret ordforråd og vigtigst, følger elevernes anvendelse af ordet i den rette sammenhæng, mens eleverne kommunikerer om madlavningen: hvad de er i gang med, hvad de skal videre med, hvordan de skærer fx i juliennestrimler. Undervejs ændrer eleverne procesarket og på denne måde bliver vigtige fagord, procesord og ukendte ord mere tydelige for eleverne. Eleverne inddrages aktivt i evalueringen, og der er mulighed for at tilføje et refleksionskrift over det lærte ved timens afslutning.

Det kræver tid, vedholdenhed og et eksplicit fokus på brugen af procesarket, hvis det skal lykkedes at implementere det i undervisningen. For os har det været vigtigt at sikre, at de praktisk-musiske fag også arbejder systematiseret med sprog, og procesarket er et godt arbejdsredskab for både elever og lærere.

Implementering af ny viden på Frederiksberg

Den videndeling, der foregår mellem Søndermarksskolen og Skolen ved Bülowsvej, er meget værdifuld og har bidraget til udvikling af den pædagogiske og didaktiske praksis. De erfaringer, vi har fået gennem vores samarbejde med et fælles fokus på sprogudvikling, håber vi fortsat at få mulighed for at styrke og udbrede.

På begge skoler er vores erfaring, at grunden til, at flersprogede elever ikke profiterer af undervisningen, i højere grad skyldes den generelle pædagogik end det skyldes elevernes manglende færdigheder. Vi mener ikke, forskellen mellem et- og flersprogede elevers faglige præstationer mindskes, før skolerne ændrer den pædagogiske og didaktiske tilgang til eleverne. Hvis vi skal understøtte eleverne i at være medreflekterende i forhold til at løfte egen læring, så kræver det, at lærerne udarbejder tydelige læringsmål, som er synlige for alle elever, og som lærerne giver feedback på. Endvidere kræver det, at lærerne har høje forventninger til alle elever og deres forældre. Kun med dette udgangspunkt kan vi på skolerne fremvise resultater, hvor det ses, at eleverne løfter sig fagligt.

En forudsætning for, at en sådan pædagogisk forandringsproces kan lykkes, er et tillidsfuldt samarbejde mellem ledelse og ressourcepersoner. Ikke mindst er det vigtigt, at ledelsen skaber rum for lærernes refleksion omkring det nye, fordi et systematisk arbejde med sproglige og faglige læringsmål kræver viden, struktur og nye rutiner.

Noter

- 1 Tanghøj, Lis, 2013: PD-modul, Undersøgelse af pædagogisk praksis: Spørgeskemaundersøgelse: 'Faglærernes sprogdidaktiske tiltag'.
- 2 Søndermarksskolens læsevejledere, Ida Duelund Mortensen og Anita May Rintza Fryd, har lavet oplæg og udarbejdet eksempler på logbøger til elever og lærere.
- 3 Procesarket er udarbejdet af Anders Artmann, lærer på Skolen ved Bülowsvej.

Litteratur

Arnbak, E. (2003). *Faglig læsning – fra læseproces til læreproces*, Gyldendal 2003.

Dysthe, O. (2001). *Dialog, samspil og læring*, KLIM, 2003.

Gibbons, P. (2002). *Læring gennem samtale*. <http://www.videnomlaesning.dk/wp-content/uploads/L%C3%A6ring-gennem-samtale-UP-nr5-2009.pdf>

Hattie, J. (2013). *Synlig læring*, Dafolo, 2013.

Laursen, H. P. (2008). *Sproget med i alle fag – andet-sprog og didaktik i folkeskolen*. Uvm.: Temahæfte.

Illeris, K. (2005). *Tekster om voksenlæring*, Learning Lab Denmark Roskilde Universitetsforlag, 2005.

Mulvad, R. (2011). *Kan det være sjovt at skrive om havdyr?*, I: Sigrid Madsbjerg og Kirsten Friis (red.): *Skrivelyst og læring*. Dansk Psykologisk Forlag, 2011

Nielsen, B. (2013). *Læringsmål og læringsmåder*, Gyldendal, 2013

Ryden, M. -M. (2009). *Ord kommer nemt galt i halsen på en andetsproglæser*. LUP, Nationalt Videncenter for Læsning.

S. Graham og D. Perin (2007). *Writing next*, <https://teal.ed.gov/writing-next>

Film om DSA på Søndermarksskolen: Google: Youtube
Læsemagasinet dansk som andetsprog
<https://www.youtube.com/watch?v=eyOqrEg3Dr8>

Link: www.femtrinsraketten.dk